

TÜRK DÜNYASI MAHALLÎ TİPLERİYLE ANADOLU FIKRA TİPLERİ ARASINDAKİ PARALELLİKLER*

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu □

Sayın Dinleyicilerim,

Nasreddin Hoca'nın şahsında bütünleşen Türk dünyası fıkra tipleriyle ilgili konuşmama başlamadan önce hepinizi saygılarımla selâmlıyorum. Tamamı hayatta olmayan fıkra tiplerimizi de rahmetle anıyorum; ruhları şad olsun.

Yüzyıllardan beri Türk toplumunu güldüren, bizlere nükteleriyle hoşça vakit geçiren, bu arada mutlaka bir de ders veren bu fıkraların ele alınıp incelenmesinin tarihi pek eskilere gitmemektedir. Harf inkılâbından önceki dönemde fıkra konusuna hemen hemen hiç eğilen olmamıştır. Merhum Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları** adlı eserinin "Bedii Türkçülük" bahsinde, "Halk Ebediyatı ne gibi şeyledir?" sorusunu cevaplandırırken şöyle demektedir:

"Evvela masallar, fıkralar, efsaneler, menkıbeler, ustûreler; saniyen darbimeseller..." (1958, 97-98).

Görüleceği üzere Gökalp fıkralara özel bir önem vermiş ve en önde yer alan birkaç ürün arasında saymıştır. Zaten onun Nasreddin Hoca ile ilgili küçük çalışması da bu alandaki dikkat ve hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Gökalp'a gelinceye kadar "letâif" kitaplarına bir yığın olarak yerleştirilen, pek azında, bugün için "tasnif" diyebileceğimiz bir bölümlenmenin yer aldığı yayınları, sadece tarihî birer belge olarak değerlendirebiliriz.

Daha sonraki yıllarda fikrayı ilmî bir çalışmanın içine alıp değerlendirenlerin başında Dr. Mehmet Tuğrul gelmektedir. O, 1942-1946 yılları arasında hazırlayıp ancak 1969 yılında yayımlatabildiği **Mahmutgazı Köyünde Halk Edebiyatı, (Menkabe, Hikâye, Masal, Fıkra)** adlı doktora çalışmasının değişik yerlerinde fıkralara da, fazla olmamakla beraber yer vermiştir. O, bu arada

* 16 Aralık 1993 tarihinde, Türk Dil Kurumu'nda verilen konferansın metnidir.

fıkra kahramanlarını "olumlu", "olumsuz" ve "orta" olmak üzere üç tipe ayırmakta (87-88), fıkraları sınıflandırmakta (121) ve varyant karşılaştırması (176-182) yapmaktadır. Dr. Tuğrul'un bu çalışmasında yer alan fıkra metinleri ise, belki bu alanda yapılan ilk ilmi derlemenin ürünüdür (344-364).

Pertev Naili Boratav'ın **Az Gittik Uz Gittik** (1969) ve **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** (1969) adlı eserlerinde de fıkra konusunun ele alındığı görülmektedir. Bunların ilkinde "Karatepeli Fıkraları" ele alınmakta, bazı değerlendirmelere ulaşılmaktadır (429-432). İkinci çalışmada ise 39. - 44. sorular fıkralara ayrılmış, fıkra konusu değişik açılardan ele alınmıştır (1982, 85-94).

Fıkralarla ilgili olarak yapılan iki doktora çalışması, bu alanda çalışacak olanlara büyük ölçüde yardımcı olacak mahiyettedir. Bunların ilki, 1976'da yayımlanan, Dr. Dursun Yıldırım'ın **Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar / İnceleme-Metin** adlı çalışmasıdır. İkinci eser ise Dr. İbrahim Altunel'in 1990'da savunduğu **Anadolu Mahallî Fıkra Tipleri Üzerinde Bir Araştırma / İnceleme ve Metinler** adını taşımaktadır. Her iki çalışmada da kaynaklardan gereği gibi faydalanılmış, bektaşî tipi ile mahallî tiplerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Mahallî tip kavramına da temas eden Dr. Yıldırım bu konudaki görüşleri birkaç cümle ile açıklamış, ancak herhangi bir tipin adını örnek olarak vermemiştir. Biz de, 1975 yılından beri üzerinde çalıştığımız fıkra konusuna, 1979 yılından itibaren mahallî tiplere ağırlık vererek devam etmekteyiz. Özellikle yurt içi ve yurt dışı toplantılarda bu konu sıkça ele alınmış, çeşitli tiplerin tanıtılması sağlanmıştır. Bu konudaki görüşlerimizi, 1992 yılında, **Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca** adıyla kitap haline getirmiş bulunuyoruz.

Bazen genel olarak fıkra konusuna eğilen, bazen de özel olarak belirli tiplere, özellikle Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa ve İncilli Çavuş gibi tiplere eğilen araştırmacıların varlıkları da unutulmamalıdır. Bunların yaptıkları hizmeti de saygıyla anıyoruz.

Bu kısa değerlendirmeden sonra "mahallî tip"e geçebiliriz. Nedir "Mahallî tip?" Bu konuda herhangi bir açıklama getirmeden, verdiği örnekler arasına mahallî tipleri de alan Sait Uğur'u ilk ad olarak sayabiliriz. O, **İçel Folkloru** (1947) adlı eserinin "Fıkralar" bölümünü üçe ayırmaktadır. Bunlardan birincisi "Tipler etrafında teşekkül eden fıkralar"dır. Uğur, burada, bizlerin daha sonra

“mahallî tip” diye adlandıracağımız tiplerin örneklerinden olan “Mehmet Kahya”nın fıkrasına da yer vermiştir (5).

Naki Tezel ise “mahallî tip”e hiç örnek vermemiş, daha çok Nasreddin Hoca, İncilli Çavuş gibi bilinen tiplerle hoca, kadı, bektaş gibi zümre tiplerinin fıkralarını ele almıştır (121).

Pertev Nalli Boratav da **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı** adlı eserinde Tezel gibi hareket etmiş, tasnifinde de mahallî tiplere hiç yer vermemiştir.

Bu konuda en derli toplu ilk bilgiyi veren Dursun Yıldırım'dır. Dr. Yıldırım, yukarıda andığımız doktora çalışmasında, “Türk fıkralarının fıkra tiplerine göre tasnif denemesi”nde yedi ana dala yer verir. Bunları kısaca hatırlatmakta fayda vardır:

1. Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdî tipler: Altı dala ayrılır.
2. Zümre tipleri
3. Azınlık tipleri
4. Bölge ve yöre tipleri
5. Yabancı fıkra tipleri
6. Gündelik fıkra tipleri: Üç alt dala ayrılır.
7. Moda tipler (21-22).

Bunlardan ilk ana dalın alt dallarından beşincisi “mahallî tipler” adını taşımakta olup bu konuda Dr. Yıldırım şu kısa bilgiyi vermektedir:

“Türk coğrafyasının küçük bölge ve yörelerinde tanınan, bilinen mahallî fıkra tipleri sadece o çevre halkı tarafından benimsenmişlerdir. Daha geniş alanlara yayılamamışlardır. Bunlara bağlı olarak anlatılan pek çok fıkra, zamanla kendilerinden daha ünlü fıkra tiplerine bağlanarak anlatılır. Fıkraların umûmî tasnif ve tahlillerinde bu problemlerin göz önünde tutulması ve bilhassa inceleme sırasında sözü geçen tiplere bağlı fıkraların ayrıca ele alınmasında fayda vardır. Böylece, bölge ve yörelerdeki halkın olaylar karşısında tutum ve davranışlarını bir tablo içinde göstermek imkanını bulmuş oluruz.” (26).

Dr. Yıldırım, tasnifinde yer alan ana ve alt dalların tamamına yakını için örnek ad verdiği halde burada bir tek ad vermemiştir. Bu durum tespit güçlüğü ile ilgili olabileceği gibi gerek görülmemiş olmasından da ileri gelmiş olabilir.

Biz de 1979'da sunduğumuz ve yukarıda andığımız eserimizde de yer alan "Fıkra Tiplerinin Değişmesi" konulu bir bildirimizde, konuya eğilmiş ve bu değişme için altı sebep ileri sürmüştük. Bunlardan konumuzla ilgili olan 3. ve 4. sıradakileri şu başlıklar altında vermiştik:

- Geniş bir bölgede tanınmayan dar bölge tipinin yeni çevreye veya ünlü bir ada bağlanması.

- Tanınmış bir tipin dar bölge tipine bağlanması.

Dikkat edilirse burada, "mahallî tip" yerine "dar bölge tipi" teriminin kullanıldığı görülecektir. Biz bu tiplerden Mut'ta tanınan "Çivit Emmi"yi, Ağın'da tanınan "İbik Dayı"yı, Gerede'de tanınan "Şamlının Hacı İbrahim"i köy ve kasaba muhtlerinde tanınanlar; Konya'da tanınan "Tayyip Ağa"yı, Sivas'ta tanınan "Niyazi Dede"yi, Kayseri'de tanınan "Pire Mehmet"i büyük merkezlerde tanınanlar olarak değerlendirmiştik.

Daha sonraki yıllarda bu tiplerden Şamlının Hacı İbrahim'i 1986'da Ağın'da İbik Dayı'ya 1987'de, Konyalı Tayyip Ağa ile Mut'lu Çivit Emmi'yi 1988'de birer bildiri konusu olarak ele almış ve hayat hikâyelerini, fıkra tipleri içindeki yerleriyle örnek fıkralarını sunmuştuk. Son olarak da 1989'de Norveç'in başşehri Oslo'da toplanan 37. PIAC (Permanent International Altaistic Conference / Daimî Milletlerarası Altaistik Konferansı)'ta, "Türkiye'de Mahallî Fıkra Tipleri" başlıklı bildirimizi sunmuştuk. Burada, yurdumuzun değişik yörelerinde yaşamış 26 fıkra tipi ilk defa derli toplu olarak tanıtılıyordu. Bütün bu bildirimimizi de, yukarıda andığımız **Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca** adlı kitabımızda bulmanız mümkündür.

Anadolu Türklerinin bu mahallî fıkra tipleriyle böylesine yakından ilgilenmemiz, bir doktora öğrencimize bu konuda bir tez çalışması vermemizle sonuçlandı. İbrahim Altunel'le tespit ettiğimiz çalışmanın adı şöyle idi: **Anadolu Mahallî Tipleri Üzerinde Bir Araştırma (İncelemeler ve Metinler)**. V XVI-II+664+V=697 sayfadan meydana gelen bu çalışmada, o günkü idarî bölünmeye göre sayıları 71 olan illerimizden 515 fıkra tipine ait 811 fıkra yer almıştı. Bu dağılımda Konya ili 72 tip ve 170 fıkra ile başta geliyordu. Onu sırasıyla 26 tip ve 36 fıkra ile Kayseri, 23 tip ve 43 fıkra ile Afyonkarahisar gibi Konya'nın komşusu olan iller takip etmektedir. Bazı illerimizde ise şimdilik birer fıkra tipi tespit edilebilmiştir: Gümüşhane, Hakkari, Kastamonu, Sakarya, Siirt, Tunceli, Uşak ve Van.

Anadolu sahası elbette yeterince incelenenbilmiş değildir. İnaniyoruz ki üzerinde daha nice çalışmalar yapılacaktır. Ancak, Son yıllarda Türkistan'la aramızda kurular kültür köprüsünden geçerek oralara kadar gidebilmemiz, kitaplara ulaşmamızın yanında derleme yapabilmemiz, bizlerin daha geniş bir Türk coğrafyasını inceleme konusu olarak ele almamızı sağlamıştır. İşte biz de, böyle bir düşünceden yola çıkarak bu konuşmamızı hazırlamaya karar verdik.

Dr. Yıldırım, Türk boyları arasında "fikra" yerine geçmek üzere kullanılan terimleri şöyle tespit etmiştir:

Kırım Tatarları	: Latife
Kazan Tatarları	: Latife
Azerbaycan	: Latife
Türkmenistan	: Latife, yomak, değişme, şorta söz
Özbekistan	: Latife
Kazakistan	: Latife
Irak Türkmenleri	: Nükte, fikra (4).

Bizim bu konuşmamızı hazırlarken tespit ettiğimiz diğer terimleri de şöyle gösterebiliriz:

Azerbaycan	: Bezeme
Uygurlar	: Çakçak, Latife
Kazan Tatarları	: Mezek
Gagauzlar	: Cümbüş
Bulgaristan	: Fikra
Makedonya	: Fikra
Kıbrıs	: Fikra

Şimdi de tesbit edebildiğimiz fikra tiplerini Doğu Türkistan'dan başlayarak batıya doğru bir liste halinde duyuralım. Bazılarının adları yurdumuzda ilk defa işitilmektedir. Vereceğimiz örnek fikra sayısı da fazla olamayacağı için, hemen bir "Türk Dünyası Fikra Tipleri" konulu antoloji hazırlığına başlanılmalıdır:

I. UYGURLAR

1. Seley Çakkan
2. Molla Zeydin
3. Hesamdun
4. İsmayıl Pahtacı
5. Molla Metiya

II. KAZAKİSTAN

1. Bitbay
2. Aycank
3. Kulakay Kuv
4. Kilkefirdek
5. Şibut
6. Cargabbas
7. LepİRmeşİ İle KōpİRmeşİ
8. Nazar Puşık
9. Sāl Kazakbay

III. KARAKALPAK

1. Ömirbek Lakki

IV. TÜRKMENİSTAN

1. İşanguli Kekeç
2. Seyitgull Aga
3. Pihı
4. Niyazveli (Kör) Karı
5. Veli Gurban
6. Garriata
7. Esenpolat
8. Keymir Kör
9. Mirali

10. Kemine

11. Garasatlık
12. Yanrısatlık

V. KAZAN TATARLARI

1. Rehmi Tilmaç
2. Mokıt
3. Mendi
4. Gıybedi
5. Möcip Divana
6. Yalkan Kilin Periha
7. Ekmeli
8. Zirek Kilin Ülmes Silu
9. Eştİ Bilen Meştİ

VI. AZERBAYCAN

1. Hacı Dayı
2. Meşedi Abbas
3. Ayrım Tağı
4. Karagan Usuf

VII. KIRIM TATARLARI

1. Ahmet Akay

VIII. GAGAUZLAR

1. Yalancı Petri
2. Kostı Aga

IX. BULGARİSTAN

1. Yaşar Dede

X. İRAK

1. Avvad koca

Bazı boyların/ülkelerin fıkra tiplerine kaynak yetersizliği sebebiyle ulaşılamamıştır. Bazılarıyla ilgili olarak yayımlanan kitaplarda ise mahallî tip diyebileceğimiz bir fıkra kahramanına rastlanılmamıştır.

Fıkralar arasında paralellik kurabilmek için hepimizin bu fıkraları bilmesi gerekecektir. Biz, genellikle fıkraları nükte cümleleriyle adlandırmaya ve hatırlamaya çalışırız. Bazı genel adlandırmaların bizlere farklı fıkraları hatırlatacağı unutulmamalıdır. Mesela, "Hoca ve Hanımı" adını verebileceğimiz 20'den fazla, "Hoca İll Eşeği" adını verebileceğimiz 20'ye yakın fıkra vardır. Bu sebeple, fıkraya verilecek ad onu derhal hatırlatmak zorundadır. Ancak fıkrayı bilmeyenlerin böyle bir mecburiyetleri yoktur.

nce bazı fıkraları dinleyelim; sonra da onlarla ilgili görüşlerimize geçelim.

1. TAŞI ÜRKÜTMEK VEYA KAFASI/BAŞI VAR MIYDI?

Bu fıkra Kazan'da Ahmet Akay'a, Azerbaycan'da Ayrım Tağı'ya, Anadolu'da Karatepelilere, Hadim ilçesinin Egiste köylülerine bağlanarak anlatılmaktadır. Ahmet Akay'la ilgili fıkra, Ayrım Tağı'nın "At Yumurtası" fıkrasının varyantıyla birleştirilmiş olarak anlatılmaktadır. Ahmet Akay ve Ayrım Tağı'da kahramanların kafaları mağaradan çekilirken kopar veya içerdeki ayı tarafından yenilir. Karatepeller ve Egistellilerde ise taş rktlrken kopar.

a. Başı var mıydı?

Avdan hoşlanmadığı için Ayrım Tağı, arkadaşlarının ısrarına aldınş etmez ve evinde kalır. Ancak, onlar komşusu Mehralı'yı alıp giderler. Bir ayı inine ulaşan avcılar, Mehralı'nın boynuna ip bağlayıp içeriye sarkıtırlar. Ancak inin sahibi içeride olduğu için Mehralı'nın başını parçalayıp yer. Gürültüyü işiten avcılar ipi çekerlerse de Mehralı'nın başı yoktur. Arkadaşları, onun gelirken başını getirip getirmediiklerini hatırlayamazlar. Eve dönünce karısına sorarlar; o da hatırlayamaz.

Odon yarmakta olan komşusu Ayrım Tağı'ya da Mehralı'nın baŐının olup olmadığını sorarlar. O da:

"Mehralı doğuştan kafasızdı; fakat sabah kahvaltıda galiba bıyıkları oynuyordu" diye cevap verir.

(Ergun, 136)

b. Taşı ürkütmek

Köyün, yamacında kurulduğu tepedeki bir kaya yuvarlanma tehlikesi göstermeye başlar. Korku ile yatıp kalkmaya başlayan köylüler, bir çare bulmak için muhtarın başkanlığında toplanır. Köylülerden biri çare bulduğunu söyler ve anlatır:

"Kayayı yuvarlayacağız, aşağıdan biri de kayayı korkutacak. O da köyün öbür tarafındaki boşluğa gidecek."

"Kayayı kim korkutacak." derken teklif sahibinde karar kılarlar. Dedikleri gibi köylüler toplanıp kayanın yanına varırlar; öbürü de kayanın yuvarlanacağı yolun üzerinde uygun bir yere gizlenir.

Yukarıdan zorluklarla itelenen kaya büyük bir gürültüyle yuvarlanıp gelirken bizimki de önüne çıkıp "Höttt" deyiverir. Deyiverir ama kaya da kafasını alıp götürür. Tepedekiler gelir, bakarlar ki arkadaşlarının kafası yok. "Başı nerede?", "Başı var mıydı?" diye konuşurlarken içlerinden en akıllısı karsına sormalarını söyler. Giderler:

"Hanım kızım, senin kocanın başı var mıydı, yok muydu?"

"Valla muhtar, yemek yerken cöm cöm eder bir sakalı vardı, ama başı var mıydı, yok muydu bilemeyeceğim."

(Hasan Yıldırım)

Ahmet Akay'la ilgili fıkra I. Constantin'de (90-93), Karatepelilerle ilgili fıkra da P.N.Boratav'dadır (1969-348).

Siz, bu fıkrayı Anadolumuzda daha nice fıkra tipine bağlı olarak dinleyebilirsiniz. Ben, hemen bir tanesini söyleyivereyim: Akıllı Memeda (Mehmet Ağa). Ancak Anadolu varyantlarında in'e sarkıtma veya mağaraya girme motifi görülmez. Buna paralel olarak taşın ürkütülmesini de diğer boylarda göremeyebiliriz.

2. BEN DE SÖZÜNÜZE UYDUM / TEDBİR

Kazakistan fıkra tiplerinden Kulakay Kuv ile Anadolulu Hamza Efendi'nin hizmetçisinin hareketleri son derece benzerdir. Kendisinden fıkra derlediğimiz öğrencimiz, hizmetçinin adını hatırlayamamıştır.

a. Ben de sözünüze uydum

Salman ağa, Kulakay Kuv'u, bir atımlık enfiye istemesi için Beken adlı bir ihtiyara gönderir. Kulabay bu emri yerine getirip döner. Ancak Salman Ağa onu çıkışır:

"Hey Kuv, söze gelince karşındaki kimseyi saymazsın, fakat işe gelince hiçbir şeyden anlamazsın!"

Şaşırın Kulakay Kuv sorar:

"Yahu, ne oldu ağam?"

"Bir şey emredilince ikincisini de kendin bil, yerine getir. Niye tütün de getirmedin?"

Bir süre sonra Salman Ağa ağır hasta olur ve Kulakay Kuv'u hocayı çağırması için gönderir. Kulakay, hocayla birlikte iki adam daha getirir. Bunlar eşikten girer girmez Salman Ağa sorar:

"Kim bu adamlar?"

Kulakay hemen cevabını verir:

"Ağam, siz söylememiş miydiniz; bir şey buyurunca iki işi birden yap, gel diye... Ben de o sözünüze uydum. Belki öbür dünyaya gidersiniz diye hocayla birlikte iki de mezarıcı getirdim!"

(Sattarov, 188)

b. Tedbir

Çok tedbirli bir adam olan Hamza Efendi, hizmetçisine de böyle olmasını öğütlerdi:

"Ben 'leb' demeden, sen 'leblebi'diyeceğimi anlayacaksın. Meselâ, 'bu akşam misafirim var', dediğim zaman yemek ve tatlı hazır olacak."

Hamza Efendi, bu görüş üzerine yaşayıp giderken, bir gün hastalanır. Hizmetçisini çağırıp der ki:

"Hemen bir doktor çağır!"

Hizmetçisi "Baş üstüne" deyip evden fırlar. Bir müddet sonra döner.

"Her şey tamam efendim, der. Doktoru çağırdım, ayrıca, her ihtimale karşı da cenaze teşkilatına haber verdim. Tabut yapımına başlandı. Mezan kazdılar."

(Emine Bayar)

İki fıkra arasındaki fark, birincisinde ayrıca bir başka isteğin olması, ikincisinde ise doğrudan doğruya bir öğütün verilmesidir. Ancak her iki hareket de, asıl nüktenin hazırlayıcı unsuru görevini yapmaktadır.

3. İÇİNDE BEN DE VARDIM / BEN DE İÇİNDEYDİM

Anadolu'da yıllardan beri anlatılagelen ünlü "merdivenden yuvarlanma" fıkmasını hepimiz biliriz. Hani, arkadaşları, evindeki gürültünün sebebini sorunca Hocamız, cübbesinin merdivenden yuvarlandığını söyler ya, işte o fıkra. Bunun benzerini, Türkmenistan'da, Kemine'ye bağlanmış olarak görmekteyiz.

a. Ben de İçindeydim

Bir akşam üstü, Kemine üzerine gocuğunu alıp komşularıyla çene çalmağa gider. Ama kapıya gelince ayağı kayıp yere yuvarlanır, Kemine hemen ayağa kalkıp durumu sezdirmeden içeri girer. Selâm verince arkadaşları sorar:

"Molla Kemine, kapıdan düştün mü?"

"Yok yahu, düşmedim. Fakat biraz evvel kapıda gocuğum yere düştü."

Arkadaşları tekrar takılmağa devam eder;

"Gocuğa göre fazla gürültü çıktı yahu."

Bunun üzerine Kemine der ki:

"Çünkü gocuk yere düştüğü zaman ben de İçindeydim."

(Azmun, 67)

İki fıkra temelde aynı yapıya sahiptir; ancak teferruatta ve süslemede tabii farklar görülecektir. Belki kimimiz Hocamızın merdivenden inme sebebini camie gitme veya bir başka yere gitme gibi sebeblere bağlayacağız. Buna karşılık, Türkmenistan'da Kemine çene çalmak için aşağı inmiştir.

4. BİNDİĞİ DALI KESMEK VEYA BEN SAĞLIĞIMDA

"Bindiği dalı kesmek" deyiminin kaynağı gibi görülen Nasreddin Hoca fıkmasını bilmeyeniniz yok gibidir. O sebeple anlatmak istemiyoruz. Zaten Karakalpak fıkra tipi Ömirbek Lakki'nin fıkmasını anlatınca hatırlayacak, Hocamızın fıkmasına ne kadar benzediğini göreceksiniz.

a. Ben sağlığımda

Ömirbek Lakki, birgün bir ağacın başına çıkıp bindiği dalı kesmeye başlamış. Onu, yaptığını gören bir arkadaşı uyarmış:

"Ey Ömirbek, bindiğin dalı kesiyorsun, yapma. Düşüp ölürsün!"

Ömirbek, onun sözünü dinlememiş ve kesmeye devam etmiş, bir süre sonra dal kırılmış. Yere düşen Ömirbek, "öldüm" deyip uzanmış.

Köylüler toplanıp gereğini yerine getirmişler ve onu bir tabuta koyup mezarlığın yolunu tutmuşlar. Ancak yağın yağmurun suları, yolları bozduğu için adamlar, "Şuradan mı gidelim?" "Buradan mı gidelim?" diye düşünürlerken, Ömirbek, tabutun içinden doğrulup seslenmiş;

"Ben sağlığında şu taraftan geçerdim" deyip adamlara yol göstermiş.

(Membetnazarov, 30-31)

Gelin isterseniz bu fıkradaki "Ömirbek Lakki" adını çıkarıp yerine "Nasreddin Hoca" adını yerleştirelim ve bir daha okuyalım. Acaba Anadolu'da anlatılan fıkra ile Karakalpak fıkrası arasında fark görülebilecek mi? Sanmam.

5. KES BAŞINI

Yukarıda "taşı ürkütmek" fıkrasında adını andığımız bir "Akıllı Memeda"ımız vardır; nerelidir, gerçekten yaşamış mıdır, bilinmez. Aşağıdaki fıkrada onun adı geçmiyor, ancak Avvad Hoca adıyla yer değiştirirsek her ikisi için de haksızlık etmemiş oluruz.

a. Kes başını

Avvad Hoca'ya gelen komşusu, öküzünün su içmek için kafasını bir kabın içine soktuğunu, çıkarmak için ne kadar uğraştıysa da başaramadığını, kendisine yardım etmesini rica eder. Avvad der ki;

"Git, hemen öküzün başını kes!"

Öküzün sahibi ayrılır ve öküzün başını keser ve geri gelir, Avvad'a sorar:

"Avvad, öküzün başı hâlâ kabın içinde... Şimdi ne yapacağım?"

Bunun üzerine Avvad şu cevabı verir:

"Ne duruyorsun, şimdi de kabı kır, öküzün başını kurtar!"

(Dakuki, 124-125)

Belki Anadolu varyantında öküzün yerini inek, kabın yerini küp alabilir; ama ne farkedecek ki?

Şu Kırım fıkrasını dikkatle dinleyelim; bakalım Avvad Hoca ile Ahmet Akay'ın bu güzel fıkraları arasında nasıl bir bağ kuracağız:

b. Önce deveyi kurşuna döz

Özenbaşı mollanın sebzeligine kendi devesi girer. Molla, deveyi sebzelere zarar vermeden çıkaramayacağını anlayınca Ahmet Akay'dan akıl almaya gelir. Akay der ki:

"Önce deveyi kurşuna döz! Sonra da onu sürüyerek dışarı çıkar."

Molla söyleneni aynen yapar: Önce devesini kurşuna döz, sonra da sürükleye sürükleye dışarı çıkarır. Böylece bahçesinde hiç bir filiz kalmaz.

Cıvrı molla da hem devesinden, hem de bahçesindeki filizlerinden olur.

(Constantin, 89)

6. SESİ YARIN ÇIKACAK

Önce, Gagauz Türklerinin fıkrası tipik Kostli Ağa'nın bir fıkrasını dinleyelim; bakalım söyleyecek sözümüz olacak mı?

a. Sesi yarın işitilecek

Bir akşam Kostli Ağa, bir dükkanın asma kilidini demir testere ile keşiyormuş. Oradan geçmekte olanlar sormuşlar:

"Ne yapıyorsun orada?"

"Kemençe çalıyorum!"

"Ama sesi işitilmiyor ki..."

"Sesi yarın işitilecek..."

(Lübov)

Gelin de Nasreddin Hocamızı hatırlamayın; bu fıkrayı onun adına bağı olarak da dinlememiz mümkün. Ancak bu fıkranın Anadolu varyantlarında testere/äge kullanan kişi olarak Hoca'nın gösterildiği örnekler de vardır. Bütün varyantların aksine, Çalköy'de derlenen bir örnekte, saz çaldığını iddia eden kişiyle dükkan sahibi muhatab olur (Sakaoğlu, 1992, 20).

Dikkat edilirse, buraya kadar verilen örnekler arasında büyük bir paralellik olduğu görülecektir. Aynı aynı Türk coğrafyalanna ait fıkralardaki bu şaşırtıcı paralellik, elbette eskiye dayalı ortak bir kültürün ürünleri olmalarıyla açıklanabilir.

Vereceğimiz bazı örnek fıkraların Anadolu'da anlatılan benzerlerini sizlerin hatırlamanızı istiyoruz. Öyle sanıyoruz ki fıkrayı daha başında iken hatırlayabilecek ve sonunu veya nükte cümlesini bizlere fısıldayacaksınız.

1. Kazakistan Türklerinin Fıkra Tipli Aycank

Sol tarafı nasıl bulayım

Bir gece Aycank'la karısı yemek yerken, rüzgâr çıkar ve mum söner. Karısı Aycank'a seslenir:

"Kapının sol tarafında çakmak var, al da getir."

Oldukça tembel olan Aycank cevap verir:

"Karanlıkta sol tarafı nasıl bulurum ben?"

(Sattarov, 195)

2. Kazan Tatarlarının Fıkra Tipli Ahmet Akay

Sırtta taşınan torba

Ahmet Akay ormana gider ve üç torba dolusu yabancı armut toplar. Torbalardan ikisini eşeğine yükler, birini de kendi omuzuna alarak eşeğine biner ve evinin yolunu tutar. Giderken bir tanıdığına rastlar. O der ki:

"Ahmet Akay, ne oluyor böyle? Niçin dolu torbayı sırtına aldın? Onu da eşeğe yükleyseydin daha iyi olmaz mıydı?"

Ahmet Akay öfkeli bir sesle cevap verir:

"Zaten ben ve iki torbam yeterli kadar yük oluyoruz. Hiç değilse böyle yapınca ona daha hafif geliyoruz."

(Constantin, 93)

3. Azerbaycan Türklerinin Fıkra Tipli Aynım Tağı

Bana görünme de...

Tağı'yi, çirkin ve geveze bir dul kadınla evlendirirler. Fakat kadın ilk günlerde kendisini iyi, nazik ve az konuşan biri olarak tanıtır. Buna rağmen Tağı, onun hilekâr biri olduğunu anlar. Bir gün kadın Tağı'ya:

"Bana karşı soğuk durma; senin emrinden çıkacak biri değilim. İstersen dene. Bugünden sonra kimin gözüne görüneyim, kimin gözüne görünmeyeyim?" der.

Tağı karısına dikkatlice bakıp şu cevabı verir:

"Benin gözüme görünme de, kimin gözüne görünmek istersen görün."

(Ergun, 137)

4. Uygur Türklerinin Fıkra Tipi Molla Zeydin

Kazanda yemek pişirmek

Turfan Wang (vall), kendisine hakaret eden Molla Zeydin'i çağırıp cezalandırır: O, sarayın en yüksek kısmındaki kemerin üstüne çıkacak, bir gece bir gündüz bekleyecektir.

Zeydin gece olunca revak üzerindeki koca bir taşı sabaha kadar bir o yana, bir bu yana yuvarlar ve donup buz kesilmekten kurtulur. Ertesi sabah Wang hizmetçisini çağırıp Zeydin'e bakıp gelmesini emreder:

"Bak bakalım donmuş mu?"

Ancak hizmetçinin cevabı Wang'ı şaşırtır:

"Vallm, Zeydin sınısıklam terlemiş."

Vall hemen Zeydin'i çağırır ve terleme sebebini sorar. Molla Zeydin der ki:

"Zat-ı âlinizin fakirlere olan sevgisinden dolayı terledim."

Bu iltifattan hoşlanan Wang, bir gün Zeydin evinde misafir olacağını söyler.

Wang, Zeydin evine geldiği gün, bahçedeki bir asmanın dalına bir kazanın asılı olduğunu görür; altında da bir ateş yanmaktadır. Vall, bu ateşte yemeğin pişmeyeceğini anladığı için Zeydin'e takılır ve onunla alay eder.

"Hay ahmak, bu nasıl iş? Hiç böyle yemek pişirilir mi?"

Zeydin, artık taşı gediğine koyacaktır:

"Vallm, sizin sevginizden onun ateşiyle 150 arşın yükseklikteki revakta duran Molla Zeydin'in terlediğine inanıyorsunuz da, bu ateşten beş arşın uzakta duran kazanın kaynayacağına niçin inanmıyorsunuz?"

(Özkan, 17-18)

5. Karakalpak Türklerinin Fıkra Tipi Ömirbek Lakki

Dananın derisini aldırınız

Birgün Ömirbek'in danası komşusu molların danasına vurup öldürmüştü. Ömirbek uzun uzun ne yapacağını düşünmüştü; bir çare bulamayınca molların yanına gitmiş.

"Efendi, demiş, gece sizin dananız bizim danaya vurup öldürmüş. Bu nasıl çözülecek? Kitabı bakıp söyler misiniz?"

Molla Kur'an'ı açıp sağına bakmış, soluna bakmış; uzun uzun kanştırdıktan sonra bir sayfayı işaret ederek:

"Diyor ki, 'Bir dana bir danaya vurup öldürürse ölen dananın sahibine diyet ödenmesin' yazıyor."

Ömirbek, mollanın şaşkınlığına sebep olacak şekilde sevinmiş ve arkasından eklemiştir:

"O zaman, efendi, adam gönderip dananızın derisini aldınız; zira bizim dana sizin danayı öldürmüş!"

Şaşkına dönen molla ne yapacağını bilemeden oturup kalmış.

(Kalbay, 21)

Görüleceği üzere bu fıkraları kolayca hatırlayıverdik. Çünkü bunlar aynı düşünce bahçesinde açan çiçeklerdir. Böylesine benzerlik göstermeleri gayet tabiidir. Buna karşılık, benzerlerini henüz tespit edemediğimiz fıkralar da vardır. Fıkra tipininin coğrafyasıyla yönetim şekline ait özellikleri dikkate alırsak bazı fıkraların benzerlerinin tespit edilememesi son derece tabiidir. Şimdi de benzerlerini Anadolu'da henüz tespit edemediğimiz fıkralardan birkaç örnek verelim:

1. Bulgaristan Türklerinin Fıkra Tipi Yaşar Dede

Çalarken eğilmiş

Kadının biri komşusunun bahçesinden sarımsak çalmış. Olay, köyün berberinde konuşuluyormuş. Sıra bekleyenlerden birinin o kadın için:

"Biz onu doğru bilirdik."

demesi üzerine Yaşar Dede dayanamamış;

"Evet, 'doğruydu' ama sarımsak çalarken 'eğilmiş', " deyivermiş.

(Hafız, 23)

2. Kazan Tatarlarının Fıkra Tipi Möcib Divana

Cenaze namazı

Bir gün Kazan'ın etrafındaki köylerden Kazanbaş'ta bir adam ölür. Fakat köyde adamın cenaze namazını kıldırarak ne bir imam, ne de bir müezzin var-

miş. Ancak bu arada köylüler Möcip'i görürler ve "Burada imam olacak biri var" deyip ondan cenaze namazını kıldırmasını isterler.

Möcip de cenaze namazını kıldırmasını bilmiyormuş. Bu arada namaz kıldırıyorum diye cemaati cenazeye secde ettirir. Cenaze namazında secdenin olmadığını bilen yaşlılar itiraz ederler:

"Dur, bizi ölüye secde ettiriyorsun. O Allah mı oldu?"

Möcip cevap vermeden duramaz:

"Siz, 'Bu adam Moskova'da subaydı,' dememiş miydiniz?"

"Evet, öyleydi..."

"Moskova'da subay olan birine cenaze namazı böyle kılınır. Gidip, ses çıkarmadan gömün." der.

(Mahmudov-Sadiykova 63)

3. Azerbaycan Türklerinin Fıkra Tipi Karagan Usub

Eğri dal

Karagan Usub ormanda görevliyken onu işten çıkarmak için bahane ararlar.

Birgün birkaç yetkili gelip ormanda kesilen ağaçların kütüklerini ararlar. Ancak Karagan kesilen ağaçlardan geriye hiç bir iz bırakmamıştır. Partinin bölge sorumlusu eğri bir dal görürce öfkelenir:

"Bunun altına bir dal vurulsaydı bu dal hiç bu şekilde eğilir miydi?"

Sanki Usub da böyle bir soruyu bekliyordu:

"Düz dersiniz yoldaş kâtip, rayonda bütün işleri düzelttik de sadece bu ağaç mı eğri kaldı?"

(Makas)

4. Türkmenistan Türklerinin Fıkra Tipi Pihı

Geçen defaki para

Bir gün ağabeyi Pihı'dan 50 manat borç ister. Pihı ağabeyinin yüzüne bile bakmadan;

"Para keçenin altındadır," der.

Ağabeyi parayı alıp gider. Bir müddet sonra ağabeyi yine para istemeye gelir. Pihı, yine aynı yerı söyler:

"Para keçenin altındadır."

Ağabeyi hemen keçenin altını kaldırır, ancak orda bir şey yoktur:

"Pihı, burada para yok," deyince Pihı cevabı verir:

"Hiç bir şey yoksa demek ki geçen defa aldığın 50 manatı geri getirmemişsin."

(Atdayev-Halmuhammedov, 114)

5. Uygur Türklerinin Fıkra Tipi Hesamdun

Bağlanmamış köpek

Hesamdun birkaç arkadaşıyla birlikte oturmadan dönerken kapısının önüne kadar gelirler. Hesamdun, onları, adet üzere ağız ucuyla evine davet eder:

"Bize girelim arkadaşlar," der. Onlar da yarım ağız davet edildiklerini bildikleri için mahsustan kabul ederler:

"Evine girersek bize ikram edecek bir şeyin var mı?"

diye pervasızca sorarlar. O da:

"Evde karpuz var, üzüm var, yumuşacık ekmek var..." derken baksa ki arkadaşları eve girmeye davranıyorlar. Bunun üzerine Hesamdun derhal sözüne kaldığı yerden devam edip der ki:

"Havluda da bağlanmamış yaman bir köpek var."

(Uygur Folklorinin Antologiyası, 275)

Anadolu'nun dışında yaşayan Türklerden aktardığımız bunca fıkraya, birkaç fıkra da bizim mahalli tiplerimizden alınan örnekleri eklemek istiyoruz. Onlardaki zeka kıvraklığını bunlarda da bulacağınızdan eminim. İlk ikisi, Altunel'in doktora tezin dahi girmemiş olan tiplere aittir.

1. Daldiklinin (Elazığ) Osman Ağa

Su gibisi yok

Osman Ağa'nın mesleği yemeniciliklidir. Bu sebeple dükkânı dolup dolup taşar; fakat gelenler hep çakmaklarına gaz doldurmak için uğraşmaktadır. O, lüzumsuz misafirlerden usanmıştır artık.

Bunu önlemek için bir çare düşünür: İki şişe alır; birine gaz, öbürüne su doldurur. Gelenler, yine eskisi gibi teklifsizce şişeyi alırlar, ancak çakmaklarına su doldururlar.

Durumu anlayanlar bir daha Osman Ağa'nın dükkânına uğramazlar. O da, bu lüzumsuz misafirlerden kurtulmuş olur ve sevincini belirtmek için der ki;

"Ağam su gibisi yok; aziz şey mübarek..."

(Alptekin)

2. Meksikalı (Trabzon) Cemal Ağa

Verdun mi da isteysun?

Cemal Ağa henüz şoför ehliyetini almadığı günlerde sarı otobüse şoför tutmuştu. Zaman zaman kendisi de aracı kullanıyordu. Bu günlerden birinde Cemal Ağa'nın yolunu kesen trafik polisleri ehliyetini göstermesini isterler. Cemal Ağa gayet sakin bir şekilde şu cevabı verir:

"Babam, ehliyetli verdun mi de isteysun?"

(Duman)

3. Söğütlülü (Sakarya) Dursun

Acelesi ne?

Dursun trene biner; kondoktör gelip de biletini isteyince gösterir. Ancak memur ona ceza yazmak ister:

"Yanlış trene binmişsin; cezalı bilet alacaksın"

"Niçin?"

"Bu tren ekspres, senin biletin normal tren bileti..."

Dursun aradaki farkı anlamaz ve sorar:

"Ekspres ne demektir?"

"Hızlı giden tren demektir."

Dursun omuzunu silkerek cevap verir:

"Bana ne? Kim dedi ona hızlı gitsin diye... Gitmeyeydi. Benim acelem yok!"

(Altunel 545)

4. Konyalı Tayyib Ağa

Elimde dürbünüm mü var?

Tayyib Ağa'nın zenginlerle bir alıp veremeyeceği vardır. Hiç bir şey yapamasa onlara okkalı bir küfür savurur, öfkesini alırdı. Yine böyle bir günde küfür ederken yanında bulunan zengin tanıdığı:

"Küfür ettiğin zenginlerin arasında ben de var mıyım?" der.

Tayyib Ağa istifini bozmadan cevabını yapıştırır:

"Hay aslanım, elimde dürbünüm mü var ki, otuz milyonun içinden seni seçip ayırayım."

(Altunel, 405)

5. Çanakaleli Hüseyin Ağa

Bizim eşekten ne farkımız var?

Hüseyin Ağa'nın işi çıkar, Gelibolu'ya gitmesi gerekir. Köyünden eşeğiyle geldiği için onunla vapura binmek ister. Gişeye yanaşır. Onu eşeğiyle gören biletçi seslenir:

"Senin biletin 200 lira, eşeğinki ise 100 lira..."

Parayı çok seven Hüseyin Ağa öfkeyle memura seslenir:

"Biletçi, biletçi. bizim eşekten farkımız var mı?"

(Altunel, 230)

Buraya kadar örnekleriyle vermeye çalıştığımız fıkra dünyamızdaki paralellikleri bazı sonuçlara bağlayarak tamamlayabiliriz. Fıkralar, farklı topluluklarda benzerlerini bulabileceğimiz küçük anlatmalardır. Bunların, tabii yayılma teorilerine bağlı kalarak dünyanın bir ucundan öbür ucuna yayılmasını yadırgamamak gerekir. Özellikle günümüzde haberleşme vasıtalarının çeşitlenmesi, bir fikrayı aynı anda pek çok ülkede bilinir ve anlatılır hale getirmektedir.

Türk dünyası fıkra tiplerinin benzer fıkralarını da bu açıdan değerlendirmek gerekir; ancak burada, yayılmayı kolaylaştıracak unsurlar daha fazladır. Bunlar arasında dil birliği, kültür birliği, din birliği gibi hususların önemli bir rolü vardır.

Bu konuşmanın amaçlarından biri de sizlere Türk dünyasının fıkra kapısını açmak ve onun ötesinde oturan tiplerini tanıtmaktı. Pek çok tipl ve onların fıkralarını huzurlarınıza getirirken sizlerin de bu küçük anlatmalara gereken önemi vermenizi ve bizlere yeni yeni tipleri kazandırmanızı bekliyoruz.

Teşrifiniz ve sabrınızdan dolayı teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

KAYNAKLAR

Konuşmamızın hazırlanmasında faydalandığımız kitap, makale ve bildirilerden başka henüz basılı olmayan bazı bildiriyle bazı derlemelerimizi içine alan listeyi daha da genişletmek mümkündür. İleride yeni yeni eser adlarının ekleneceğine inanıyoruz.

Tahir ALANGU, "Kırım Türklerinin Hocası Özenbaşı Ahmet Akay", **Türk Dili**, 2 (13), Ekim 1952, 23-29.

Ali Berat ALPTEKİN, "Harputlu Fıkra Tipi: Daldıklı'nın Osman Ağa", II. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi /19-21 Ekim 1992'de Konya'da sunulan bildiri (basımda).

İbrahim ALTUNEL, **Anadolu Mahallî Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Konya 1990, XXVIII+664+V s. (Basılmamış doktora tezi).

N. ATDAEV - Ş. HALMUHAMMEDOV, **Eşlder Bolsarı (Türkmen Şorta Sözleri)**, Aşgabat 1974, 148 s.

Yusuf AZMUN, "Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında", **Reşit Rahmetli Arat İçin**, Ankara 1966, 32-83.

Gh. I. CONSTANTIN, "Ak Ahmet Akhaj, Der Doppelgänger des Odschas Nasreddin bei den Kırım-Tataren", **Turcica**, 1971, 80-99.

Pertev Naili BORATAV, **Az Gittik Uz Gittik**, Ankara 1969, 432.

Pertev Naili BORATAV, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul 1982, 4. Baskı (1. b. 1969), 237 s.

İbrahim DAKUKİ, **Irak Türkmenleri**, (dış kapakta ayrıca, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları), Ankara 1970, 189 s.

Mustafa DUMAN, "Maçkalı Fıkra Tipi Cemal Ağa", II. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi / 19-21 Ekim 1992 Konya'da sunulan bildiri (basımda).

Metin ERGUN, "Ayrım Tağı Fıkraları (Ayrım Tağı Bezemeleri)", **IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri / 11-13 Mayıs 1989, Eskişehir**, Eskişehir 1991, 135-139.

Nimetullah HAFIZ, **Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II**, Ankara 1990, 371 s.

- Ş.HALMUHAMMEDOV, **Türkmen Halk Yumornın ve Satırasınının Canı Öz-
boluşılığı**, Aşgabat 1977, 116 s.
- G. İ. KARPOV, **Oçerkl po İstorii Türkmenii I Türkmenaskogo Naroda**, Aşgabat
1940.
- A. Köseyef KEKİLOF, **Yomaklar Hem Değişmeler**, Aşgabat 1964.
- Çimpoeş LÜBOV, "Gagauz Halk Fıkraları ve Nükteleri", II. Milletlerarası Türk
Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi / 19-21 Ekim 1992'de Konya'da su-
nulan bildiri (basımda).
- H. Ş. MAHMUTOV- A.İ. SADIYKOVA, **Tatar Halk İcatı-Mezekler**, Kazan 1979.
- Zeynelabidin MAKAS, "Azerbaycan'ın Nasrettin Hocası: Karagan Usub", 1-5
Temmuz 1993 tarihleri arasında Ankara'da toplanan İpek Yolu Ulus-
lararası Halk Edebiyatı Kongresi'nde sunulmuştur.
- Kabul MAKSETOV- Nasreddin KAMALOV- Kalbay MAMBETNAZAROV, **Ka-
rakalpak Halk Legendaları ham Anakdotları**, Nökis-Samarkant 1962,
1963.
- Kalbay MAMBETNAZAROV, **Karakalpak Avizeki Halık Düretpeleri**, Nökis
1990, 216 s.
- İsa ÖZKAN, "İki Uygur Fıkra Tipi: Molla Zeydin ve Seley Çakkan", **Milli Folklor**,
6, Kış 1992, 15-20.
- Saim SAKAOĞLU, **Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca**, Konya 1992, 170 s.
- Kıdırelli SATTAROV, **Küldürgi Eñgimeler**, Almatı 1987, 320 s.
- Mehmet TUĞRUL, **Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı (Menkabe, Hikâye,
Masal, Fıkra)**, İstanbul 1969, XII+372 s.
- Türkmen Halk Dörediciliği Boyunca Oçerk**, Aşgabat 1967, 272 s.
- Türkmenistan SSR'nin Tarihi**, 1. cilt, 1, kitap, Aşgabat 1959.
- Sait UĞUR, **İçel Folkloru**, Ankara 1947, 291 s.
- Uygur Folklorininin Antologiyası**, Almatı 1988.
- Dursun YILDIRIM, **Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (İnceleme-
Metin)**, Ankara 1976, XX+247 s.
- Ziya GÖKALP, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1958.